

RÜDIGER KIPKE

Egy állam – két társadalom?

Kelet és Nyugat az újraegyesült Németországban

BEVEZETŐ MEGJEGYZÉSEK

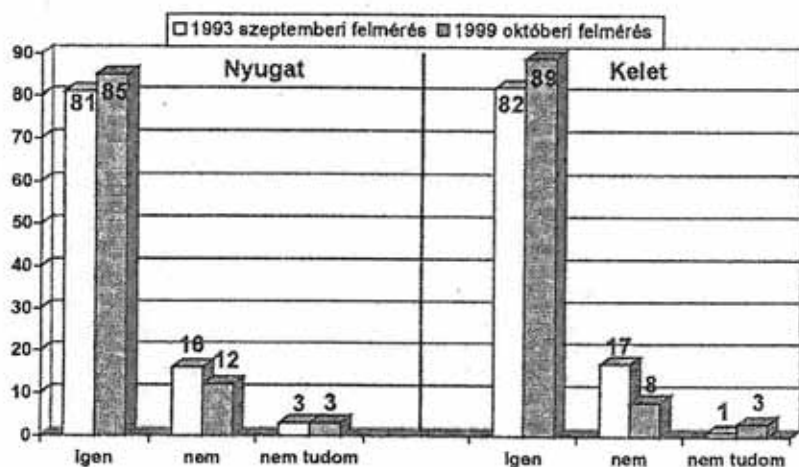
A kommunizmus összeomlásával megváltozott Európának mint földrésznek a politikai földrajza. Hatékony megerősítést kapott a sokak által már elavultnak tekintett nemzetállam elve. Új független államok keletkeztek nemzeti alapon, Németország pedig visszanyerte állami egységét. A németek nemzeti azonosságának tudata túlélte a politikai és társadalmi megosztottság negyven évét. A lakosság túlnyomó többsége – felmérések szerint az ötven éven felüli „nyugatnémetek” több mint 90%-a – az újraegyesülést közvetlenül megelőzően is meg volt győződve arról, hogy a németek „egy népet” alkotnak (Geissler, 1995: 137.).

Alkotmányjogilag az 1990. októberi újraegyesítés azt jelentette, hogy az NDK – demokratikus választások után – csatlakozott a Németországi Szövetségi Köztársasághoz (Bundesrepublik Deutschland). Ily módon a Szövetségi Köztársaság politikai és gazdasági rendszerét kiterjesztették keletre. A politikai többség egy ilyen út elfogadásához egyértelmű volt. Eleve kudarcra volt ítélve minden olyan kísérlet, amely arra irányult, hogy egy újfajta egységgé olvadjon össze a két német állam, és hogy egy új össznémet alkotmányt fogadjanak el. 1945-öt követően Kelet-Németországban az 1989/90-es években másodszor zajlott le egy gyors és markáns elitcsere, amely nemcsak a politikai, hanem a többi elite is kiterjedt. A rendszerváltás elbizonytalanította az embereket. Ennek mértékét a demográfiai folyamatok alakulása is tükrözte. 1991-ben keleten az előző évekhez képest

felére csökkent a házasságkötések száma, s a születések is mintegy 40%-kal csökkentek.

Az azóta eltelt években sok minden történt abban az irányban, hogy az állami egyesülést társadalmi egység is kövesse. Ez továbbra is elsődrendű politikai cél, de tíz évvel az újraegyesülés után még messze van a teljesüléstől. Nem lehetnek kétségeink a társadalmi közeledés és az egyesülés sokrétű folyamatát illetően, de tapasztaljuk: még mélyreható és súlyos különbségek maradtak fenn. Növekedtek a kölcsönös előítéletek, s keleten széles körű a csalódottság. Mindennek dacára a német egység támogatottsága tíz év után is töretlen, sőt, az elmúlt években még tovább is növekedett. Az 1. ábra egy reprezentatív felvétel adatait tartalmazza.

1. ábra. *Helyes volt, hogy Németországot újraegyesítették?* (válaszok százalékban)

Forrás: Bundesverband deutscher Banken: Demo/Skopie - Umfrage. Meinungen. *Gesellschaftstrend*, 7. sz. Berlin, 2000. 15.

A keleti és a nyugati élethelyzetek, attitűdök közötti különbségek jelenleg olyannyira markánsak, hogy teljesen maguk mögé szorítanak minden más eltérést, mint például a „régii” (azaz a nyugati) tartományokat megosztó – gazdasági – Észak–Dél különbségeket. Tanulmányunkban néhány lényeginek tartott különbségre kívánunk rámutatni. Ennek során a gazdasági és a szociális helyzet, a pártok és a pártrendszer, valamint a politikai kultúra aspektusát emeljük ki.

A GAZDASÁGI ÉS A SZOCIÁLIS EGYSÉG HOSSZÚ ÚTJA

Kelet-Németország az újraegyesítést követő első években gazdasági teljesítőképességét lényegesen növelni tudta. 1995-től azonban a növekedés dinamikája egyértelműen lelassult, és végül is az elképzelt és kívánatos dinamika mögött maradt. 2003-ig nyugaton átlagban évi 2%-os gazdasági növekedéssel számolnak. Kelet-Németországban alig 2,5% a prognosztizált növekedés (Bundesministerium für Finanzen, 1999: 86.). Ha ezt a növekedési előrejelzést vesszük alapul, akkor a távoli jövőbe toldódik ki a nyugati és a keleti viszonyok kiegyenlítődése. Eredetileg abból indultak ki, hogy ez a folyamat csak néhány évig fog tartani. Az akkori szövetségi kormány álláspontja, miszerint a Kelet felépülése (Aufbau) „inkább egy nemzedék feladata” lesz (Deutscher Bundestag, 1999: 16.), túlságosan optimistának tűnik. Ez a feltételezés csak akkor válik valósággá, ha a csatlakozott területeken olyan mértékű növekedés realizálódik, amely messze meghaladja a prognózisban jelzett ütemet. Az alkotmány jog olyan kötelezettségeket ró a politikára, hogy Németország egészében egyenértékű létviszonyokat teremtsen. A „rég” Szövetségi Köztársaságban az alaptörvény idevonatkozó passzusai (72. és 106. cikkely) annak ellenére is alig kerültek a politika látókörébe, hogy már akkor is léteztek bizonyos különbségek a (magas) életszínvonal tekintetében a föderális egységek között. Természetesen a nyugati tartományok közötti különbségek sohasem voltak olyan kirívóak, mint a jelenlegi nyugat-keleti ellentét. Az alkotmányos normák csak azután váltak „aktuálissá”, hogy Németországban két szélsőségesen eltérő életvilág egyesítésére került sor. A közvéleményben folyó vita viszont kevésbé van tekintettel arra, hogy az osztályadalmi harmonizáció célja bizonyos értelemben ellentmond egy olyan szövetségi állami struktúrának, amely immánensen tartalmazza a differenciálás elvét. Csakis arról lehet szó, hogy a gazdasági és a szociális dimenzióban megközelítőleg összehasonlítható életkörülmények megteremtésére kerüljön sor az ország egészét tekintve. Azonban amíg ezt nem érjük el, addig az alkotmányos kötelezettség teljesítetlen marad.

A kiegyenlítődési folyamat terhei Nyugaton bírálatot váltottak ki és „az egység költségeiről” folyó vitához vezettek. 1999 végéig az állami költségvetés összesen és kerekén 1,8 *billió* márkát irányított át nyugatról keletre. A transfereknek mintegy 70%-a fogyasztási célokat szolgált. (Például a nyugdíjakat, a munkanélküli-segélyeket és a keletnémet társadalombiztosítási deficit fedezését finanszírozta.) Még akkor is hatalmas pénzekről van szó, ha figyelembe vesszük azt, hogy a transferek összegéből a gazdasági összefonódás révén egy s más vissza is folyik Nyugat-Németországba. Mindenesetre sok mindent el lehetett volna érni, ha e transferek biztosítják az új tartományok

teljesítőkéességét. A nagyarányú eladósodottság miatt azonban romlott a keleti tartományok pénzügyi helyzete. Ma széles körű az egyetértés azzal kapcsolatban, hogy – 2004-ben, abban az évben, amikor a törvényi szabályozások hatálya lejár – véget kell vetni Kelet-Németország különleges támogatása jelenlegi formájának. Valószínűleg új koncepció váltja majd fel az európai joggal összhangban: olyan országos területfejlesztési stratégia, amely nem csupán a keleti és a nyugati részek közötti különbségek mérséklésére irányul.

A makroökonómiai helyzet az egyes emberek gazdasági helyzetében tükröződik. A bérek és az illetmények szintje Keleten még mindig markánsan alacsonyabb: 1999-ben a nyugati színvonal átlagának kb. 70%-át érte el. Ez az eltérés még súlyosabb, ha figyelembe vesszük, hogy a keletnémet munkavállalók tovább dolgoznak a pénzükért, mint nyugatnémet kollégáik. Tényleges munkaidő-volumenük 7%-kal magasabb. A keletnémetek vásárlóereje a nyugatnémetekének csak 80%-át éri el. A magánháztartások tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottsága ugyancsak nagy eltérést mutat, kevés kivétellel lényegesen jobb a helyzet Nyugat-Németországban (Bundesamt für Statistik, 1999: 553.).

Közgazdasági szempontból, vagyis a termelékenységben megmutatózó különbséghez képest viszont a bérek közötti távolság nagyon is indokolt. Sőt, a lemaradás ilyen megközelítésben inkább túl csekély mértékű. Egy ilyen nemzetgazdasági nézőpont azonban nem várható el a keletnémetektől, mivel az semmit sem mond az *egyén* teljesítményéről. A jólét mércéjének a nyugat-németországi jövedelmi viszonyokat és életkörülményeket tekintik, nem pedig az egykori NDK-belieket, nem beszélve a volt szocialista országok mai életkörülményeiről.

A nyilvánosság leginkább a munkanélküliség alakulásának eltérésére figyel fel. Az adatok azt mutatják, hogy a kelet-németországi ráta riasztó méreteket öltött, majdnem a duplája a nyugatinak. Azonban azt a körülményt is tekintetbe kell venni, amit a társadalmi vitákban többnyire figyelmen kívül hagynak: a lakosság számához viszonyítva keleten majdnem ugyanannyi munkahely létezik, mint nyugaton. Ám azok aránya, akik állást keresnek, keleten lényegesen magasabb. Főleg nőkről van szó. A munkanélküliség nagy mértékéért Kelet-Németországban többek között olyan munkahelyi struktúrák és kereső (munkába lépési) szándékok a felelősek, amelyek még az NDK idejéből származnak. Kezdetben azzal számoltak, hogy a keletnémet nők körében lassan csökken majd és a nyugati szintre áll be a kereső munka iránti igény. Ez a ilyen fejlemény azonban nem következett be. (Lásd 1. táblázat.)

1. táblázat. *Munkanélküliség Németországban 1994 és 1999 között* (munkanélküliek a foglalkoztatottak százalékában)

	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Nyugat-Németország	9,2	9,3	10,1	11,0	10,5	9,9
Kelet-Németország	16,0	14,9	16,7	19,5	19,5	19,0

A német gazdaság 1999 óta tartó konjunkturális élénkülése a keleti területeken alig érzékelhető. Az ipari termelés jelentős növekedése azért hat ilyen kis mértékben, mert ez a szektor viszonylag kis súllyal járul hozzá az össztermeléshez. Az egykori NDK ipari bázisát az újraegyesítés utáni első években szinte teljesen leépítették anélkül, hogy modern termelésű és nagyobb méretű vállalatok jöttek volna létre. Súlyos következményekhez vezető hibának bizonyult, hogy a keletnémet gazdaság annak idején nem kapott erősebb védelmet.

Kelet-Németországban elterjedt a szociális diszkrimináció érzése. Rövid idővel az újraegyesítés után, 1990 végén a keletnémetek 85-90%-a érezte úgy, hogy „másodrangú állampolgár”. Ez a magas arány azután lassan, de állandó jelleggel csökkent s 1995 őszén 69%-kal az eddigi legalacsonyabb mértéket érte el. Bár ez az arány még így is nagyon magas volt, mégis egy olyan tendencia jeleként érzékelhették, amely reményekre adott alapot. 1995 vége óta azonban ez a fejlődés megfordult. A másodrangúság érzetének mutatója ismét 80%-ot és ezen felüli értéket ért el. Ennek az indokai társadalmi-gazdaságiak, s nem anynyira pszichológiai jellegűek vagy más emberi tényezőből adódók.

A gazdasági fejlődéssel kapcsolatos várakozások a keleti országrészben az újraegyesítést követően visszaestek, majd 1991 közepétől 1994 közepéig ismét erősödtek, azután ismét érezhetően gyengülni kezdtek. A „másodrangú állampolgárság” érzése a jelzett folyamatot némi időbeni eltolódással követi. Reflektálás ez arra, hogy hogyan ítélik meg az emberek Nyugat-Németországhoz viszonyított gazdasági helyzetüket (Walz-Brunner, 1997: 13. skk.). Mindebből csak egy következtetés adódhat: minél inkább javul a keletnémetek gazdasági helyzete, annál inkább gyengül ez az érzés.

Az bizonyára tévútra vinne, ha az élethelyzeteket csak a gazdaság- és a társadalompolitika adataival mérnénk. Más tényezők is hatást gyakorolnak, ám ezeket nem tudjuk pontosan mérni, nem tudjuk számszerűsíteni. A keletnémet lakosok ma egy sor olyan egyéni szabadságot élveznek, amelyekkel az NDK idején nem rendelkeztek. Széles rétegek életszínvonala nőtt a korábbiakhoz képest. Sokan kényszerülnek azonban az alkalmaz-

ködés terheinek viselésére. Ezekre példa szakmai tudásuk vagy egész életrajzuk elértéktelenedése, illetve társadalmi pozícióik elvesztése. Különösen súlyosan hat, ha a szubjektív tapasztalatok síkján a keletnémet munkanélküliséget éppen az NDK-beli helyzethez viszonyítjuk. Ugyanis annak idején kimondatott és a gyakorlatban is messzemenően érvényesült a munkához való jog. Hogy ez a jog mennyire volt gazdaságos, az már más kérdés.

PÁRTOK EGY MEGOSZTOTT PÁRTRENDSZERBEN

A régi Szövetségi Köztársaság pártrendszere az ötvenes években végbement konszolidációs fázist követően három releváns pártra koncentrálódott. A Keresztény-Demokrata Unió (CDU) valamint bajorországi testvérpártja a Keresztény-Szociális Unió (CSU), a Németországi Szociáldemokrata Párt (SPD) és a liberális Szabad Demokrata Párt (FDP) mértékletes versenyt folytat, és csekély ideológiai távolságra áll egymástól. Mindhárom párt koalícióképesnek bizonyult egymással. Nem utolsósorban a fenti okokra vezethető vissza az a körülmény, hogy a Zöldek Pártja (Die Grünen) mint ökológiai „alternatív” párt a nyolcvanas években országos (szövetségi) szinten sikeresen érvényesülhetett. A Zöldek időközben sokat veszítettek eredeti, tiltakozó párt jellegű arcukatból, és betagozódtak az intézményesült pártrendszerbe. Az újraegyesülést követően a korábbi nyugati pártok politikailag keleti irányba terjeszkedtek. Szervezetileg ez a folyamat azzal járt, hogy egyes NDK-beli pártok (illetve tartományi szövetségeik) a megfelelő NSZK-s testvérpárt-hoz csatlakoztak. A Zöldek és a keletnémet „Szövetség 90” viszont „Bündnis 90/Die Grünen” néven egyesültek. További szereplőként lépett a színre a Demokratikus Szocializmus Pártja (PDS), amely Kelet-Németországban gyökerezik, és innen fejlődött az NSZK egész területén jelen lévő párttá.

A PDS a fal leomlását követően az NDK állampártjának, a Németországi Szocialista Egységpártnak (SED – NSZEP) az utódjaként alakult. Olyan értelmiségiek vezetik, akik az NDK idején nem voltak kiemelkedő politikai funkcióban. A pártvezetés a marxizmus klasszikusai mellett tesz hitet, a leninizmust azonban elutasítja. Programját az össznémet társadalomban szocialista pártként akarja megújítani. A kapitalizmus forradalmi meghaladását nem tűzi ki célul. A párt szakmailag kompetens válaszokat igyekszik adni az aktuális politikai problémákra. Ezzel együtt a párton belüli strukturák módját adnak arra, hogy a forradalmi hagyományok mellett kitartó párttagok is megszerződjenek (Kommunista Platform és egyéb szerveződések). A PDS azon törekvése, hogy össznémet baloldali párttá váljon, nem hozott számára komolyan vehető sikert. A pártvezetésnek

ez az ambíciója inkább csak elbizonytalanította a korábbi NSZEP (SED)-ből ottmaradt elvtársakat. A nyugatnémet baloldal túlnyomó többsége nem hajlandó a PDS-szel közösséget vállalni. A pártban a sztálinizmus és a bürokratikus szocializmus hagyományinak folytatóját látja (Beyme, 1999: 190.) A PDS politikai jelentősége azonban nagyobb annál, hogy csak az NDK-rezsim idős és meggyőződéses szimpatizánsai, másrészt a különböző kisebb balos (baloldali szocialista) áramlatok gyűjtőhelyének tekintsük. Ennél fontosabb az, hogy a pártnak sikerült a keleti emberek érdekeinek és mindennapi szükségleteinek ügyvédjévé válnia. Ehhez egyrészt jó káder-, illetve személyi feltételekkel, másrészt jó szervezeti infrastruktúrával rendelkezik. A PDS a keletnémet identitás kristályosodási pontjává vált (Niedermayer, 1997: 126.) Ezzel magyarázhatjuk a párt kedvező választási eredményeit, viszonylag egyenletes támogatottságát valamennyi társadalmi rétegben. (Lásd 2. táblázat.)

2. táblázat. Választói magatartás foglalkoztatási csoportok szerint az 1998. szeptemberi Bundestag-választáson (százalékban, kerekítve)

Foglalkozási csoportok	SPD	CDU/CSU	Zöldek	FDP	PDS	Szélsőjobb- oldal
Munkások	48	30	3	3	6	7
Alkalmazottak	42	32	8	7	6	2
Hivatalnokok	36	40	11	6	3	2
Önállóak	22	44	10	15	4	3
Mezőgazda- ságiak	15	69	2	9	3	1
Választási eredmény	40,9%	35,2%	6,7%	6,2%	5,1%	3,3%

Forrás: saját összeállítás a
Forschungsgruppe Wahlen (Mannheim) adataiból.

Az új tartományokban a PDS fokozatosan növelni tudta a rá adott szavazatok arányát, és az utóbbi évek tartományi választásai során többnyire 20% fölötti eredményt ért el. Szászországban és Türingiában a CDU után legerősebb politikai pártként maga mögé utasította az SPD-t. Mecklenburg-Vorpommern tartományban az SPD-vel kormánykoalíciót képez, Szász-Anhalt-

ban pedig „csendes” koalíciós társként biztosítja az SPD kormányzásához szükséges parlamenti többséget. A „rég” Szövetségi Köztársaság területén legjobb eredményét a szavazatok szűk 3%-ával az 1999-es brémai tartományi választásokon érte el. Az 1998. őszi Bundestag-választásokon a PDS átlépett az 5%-os parlamenti küszöbön. Ez a kimagasló – 19,5%-os – kelet-németországi eredményre vezethető vissza. Nyugaton a választóknak csak 1,1%-a szavazott a PDS-re. Ezzel a párttal a szövetségi szintű koalíciót minden párt kategorikusan elutasítja. Gyakorlatilag a PDS-t kirekesztik azokból a többpárti megbeszélésekből, amelyek – egy kialakult politikai hagyomány részeként – a meghatározó belpolitikai döntéseket előzik meg (például a nyugdíj vagy az adóreform témájában). E tanácskozásokat a mindenkor szövettségi kormány hívja össze. Csupán a legutóbbi időben figyelhető meg egyfajta óvatos elmozdulás a gyakorlatban.

A PDS területi beágyazódása abban is kifejeződésre jut, hogy tagsága majdnem kizárólag csak keleti országrészben van. Ugyanez vonatkozik nyugaton a zöldekre. Feltűnő még, hogy viszonylag alacsony szintű a CDU és még inkább az SPD tagsága keleten, ahol még mindig általában is csekély az emberek készsége a pártpolitikai kötődésre. Különösen fájdalmasan érinti az SPD-t, hogy történelmileg hagyományos miliője ezen a területen messzemenően elveszett számára. (Lásd 3. táblázat.)

3. táblázat. *A párttagok száma és területi megoszlása 1998-ban*

	CDU	CSU	FDP ¹	Zöldek	PDS	SPD
Összesen	630 000	178 000	68 000	51 000	98 000	775 000
ezen belül						
Kelet-Németországban	93 000	-	14 000	3 200	95 500	28 300

Forrás: Beyme, K. v.: *Das Politische System der Bundesrepublik Deutschland*. Opladen, 1999. 189.

A fentiekből arra következtethetünk, hogy Németországban egy kettős (megosztott) pártrendszer alakult ki. Nyugaton a két nagy párt, a CDU/CSU és az SPD dominál. A kis pártok, az FDP és a Bündnis 90/Die Grünen ott vannak mellettük. A zöldek és a szabaddemokraták számos tartományi parlamentben vannak képviselve, és több területen koalíciós szerepet kapnak a kor-

mányzásban. Keleten viszont a CDU vált vezető politikai erővé, az SPD-t és a PDS-t pedig stabil és fontos parlamenti szereplőknek tarthatjuk. Az FDP és – néhány kezdeti siker múltával – a zöldek csak marginális jelentőségű pártoknak számítanak.

A PDS-t akkor fenyegeti szociális bázisának lemorzsolódása, ha és amikor a kelet-németországi életviszonyok és mentalitások a nyugati mintákhoz hasonulnak, kiegyenlítődnek. A PDS-nek továbbá, akárcsak a másik két kisebb pártnak, a jövőben az a veszéllyel kell szembenéznie, hogy nem éri el a szövetségi parlamenti választások alkalmával az 5%-os küszöböt, s ezzel elveszíti jelentőségét az országos szintű politikában. A csak Bajorországban képviselt CSU viszont annyira beágyazódott a tartományban, hogy ottani választói révén továbbra is meghaladhatja a szövetségi 5%-os küszöböt.

A szélsőjobboldali pártok Németország két részében csak helyenként sikeresek. A régi NSZK-ban egyszer-egyszer bejutottak néhány tartományi parlamentbe, amennyiben eredményük az 5% fölé emelkedett. Sikereiket azonban nem tudták tartósan stabilizálni. Úgy tűnik, hogy ugyanez figyelhető meg Kelet-Németországban, ahol e pártokat mindenekelőtt a társadalmi tiltakozás juttatja szavazatokhoz. A Német Népi Unió (DVU) az a párt, amely nemrégiben viszonylag jó eredményeket ért el. A Szász-Anhalt tartományban tartott 1998-as, majd az 1999-es brandenburgi választásokon is meghaladta az 5%-os küszöböt. Bizonyos következtetések levonására ad lehetőséget az a körülmény, hogy a DVU – tulajdonképpeni program és tényleges szervezet nélkül – választási kampányát a „*Németeknek német munkát!*” jelszavával vívta meg, és ezzel Szász-Anhaltban a szavazatok 13%-át szerezte meg.

A mai németországi szélsőjobboldal eredete figyelemre méltó regionális különbségekre utal. Nyugaton a szervezett pártok a jellemzők, mindenekelőtt a DVU, az NDP (Nemzeti Demokrata Párt) és a Republikánusok Pártja. Ezek politikailag és ideológiailag elkülönülnek egymástól. Keleten viszont a szélsőjobboldaliság szubkultúrát képző struktúráinak van inkább jelentőségük. Ennek az alapja már az NDK fennállása idején megteremtődött. A politikai rendszer súlyosbodó legitimitáció-hiánya a demokratikus tiltakozás mellett kialakított – a maga sajátos szubkulturális miliójével együtt – egy szélsőjobboldali protesztpotenciált, amelyre a csekélyebb szervezettség és a gyengébb ideológiai megalapozás volt és maradt jellemző. A nyugatnémet szélsőjobb pártjai a keleti ország részben csak a legutóbbi időben nyertek teret. A maga mögött választási sikereket felsorakoztató DVU-n kívül a különösen militánsan fellépő nemzeti demokratáknak (NPD) sikerült szélsőjobboldali körökben tagokat toborozniuk (Stöss, 2000: 191. skk.).

A DEMOKRÁCIA BEÁGYAZOTTSÁGA KELETEN ÉS NYUGATON

Egy ország politikai kultúrája – azaz az emberek politikai beállítottságai és magatartásmódjai – nem egy statikus nemzeti jellem kifejeződése. A politikai kultúrát az emberek megtanulják, és az állandó változásnak van kitéve. Egy demokratikus berendezkedés stabilitása sokkal inkább ezektől a tényezőktől függ, mint a – hatékonynak és a válságokkal szemben megszilárdultnak tűnő – politikai intézményektől. (Dahl, 1982: 138. skk.). Példa erre a weimari köztársaság sorsa. A weimari köztársaság mindenekelőtt azért bukott meg, mert a demokráciát, annak alapértékeit és játékszabályait a lakosság, és különösen a társadalmi elitek, nem tették kielégítő módon magukévá. A kelet- és nyugatnémetek politikai kultúrája között ma még nagyok a különbségek, ami a szocializáció eltérései miatt nem is lehet meglepő. A társadalmi egység szempontjából a Németország két részében élő emberek intenzívebb mentális közeledésére van szükség.

Az 1945-öt követő első években a németek még idegenül viszonyultak a demokráciához. A régi beállítottságok domináltak, és ezek a minták nem szolgálták egy demokratikus társadalommodell ügyét. A lakosságot a hagyományosan etatista szemléletmód hatotta át, amely az államnak minden másnál nagyobb jelentőséget tulajdonított: az állam eszerint felsőbbtség, a polgárok pedig alattvalók. Az állampolgár meghatározó erénye a kötelesség és az engedelmesség, első számú érdeke pedig a rend és a nyugalom volt. A politika nem annyira a nép dolganak, hanem néhány arra *hivatott* személy ügyének számított (Sontheimer, 1990: 33. skk.). A tekintélyelvűség és az állam felsőbbségébe vetett hit hagyományai a nyugati fejlődés során talajukat veszítették. Fennmaradtak azonban az NDK államszocialista rendszerének körülményei között.

Nyugat-Németországban a tömeges jólét nyomán növekedett az új politikai rendszer támogatottsága. Az emberek távolságtartása a demokratikus rezsimmal szemben az ötvenes évek közepére megszűnt. A nyugatnémet lakosság mintegy 70%-a a demokráciának adott elsőbbséget minden egyéb berendezkedéssel szemben. A későbbi vizsgálatok kimutatták: sem gazdasági, sem politikai válságok – mind a legutóbbi időkig – nem rendítették meg komolyabban az NSZK demokratikus voltának elfogadottságát (Gabriel, 1987: 25. skk.). A hatvanas évek közepétől az akkori NSZK-ban értékváltás kezdődött. Más nyugati ipari társadalmakban is hasonló jelenségek voltak megfigyelhetők. Ez az értékváltás nem hagyta érintetlenül a politikai kultúrát. Az olyan hagyományos értékek, mint a kötelességteljesítés, az alárendelődés és az alkalmazkodás, veszítettek jelentőségükből, s előtérbe került az egyéni önmegvalósítás igénye, különösképp

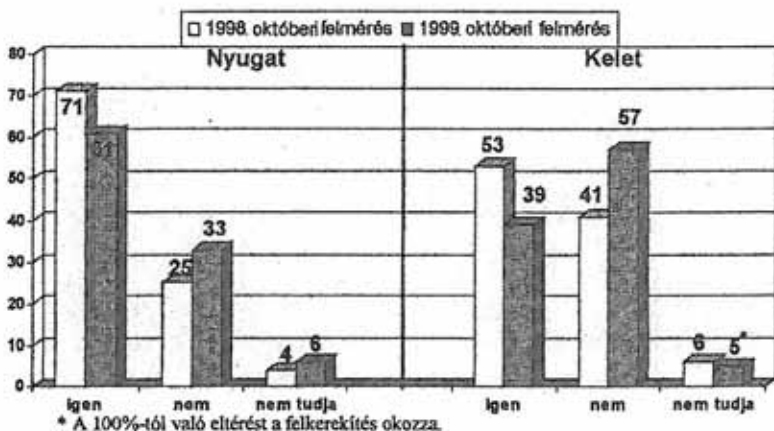
pen a fiatalabb nemzedék körében. Ennek a komplex fejleménynek a magyarázatára irányuló kísérletek nem mentesek az ellentmondásoktól. Különös jelentőségre tett szert a tudományos vitában Ronald Inglehart tézise, aki a nyugati társadalmakban egy, a „materiális” értékektől a „posztmateriális” értékek felé haladó fejlődést vélt felfedezni (Inglehart, 1977). Ezen változások nyomán erősödött a közvetlen demokratikus részvétel iránti igény és növekedett az intézményesült pártok bírálata anélkül, hogy megkérdőjelezték volna a képviselői demokráciát.

Az elmúlt évek során azonban aggodalomra okot adó tendenciák mutatkoznak. Felmérések adatai támasztják alá, hogy országszerte gyengül a politikai rendszer pozitív megítélése. Egy reprezentatív közvélemény-kutatás kimutatta, hogy 1999 májusa és októbere között a rendszer alapvető elfogadottsága 10%-kal, azaz 66%-ra esett. Keleten ugyanezen idő alatt 18%-kal, azaz 47%-ra zuhant vissza ez a mutató, s az embereknek valamivel több mint a fele (52%) 1999 őszén lényegi változtatásokat tart szükségesnek a rendszerben (Bundesverband, 2000: 22.). Ezen időszakban sok embert irritált a szövetségi kormány politikai kurzusa. Tartósulni látszottak a gazdasági problémák is. Mindez kétségeket támaszthatott a politikai rendszer működőképessége iránt. A lakosság széles köreiből – Németország mindkét felén – a politikai rendszer egészét tették felelőssé a gazdaság helyzet alakulásáért. A vélemények változása különösen annak a kérdésnek a kapcsán nyilvánult meg, amely a demokrácia problémamegoldó képességére irányult. (Lásd 2. ábra.)

A pozitív válaszok a nyugati országrészben érezhetően visszaszorultak, a keletiben pedig egyenesen drámai méretű lett a közösségi lét politikai alapjaival kapcsolatos elbizonytalanodás. Amíg 1998 októberében a nyugatnémetek 71, a keletnémetek 53%-a volt azon a véleményen, hogy a demokrácia alkalmas a jelenlegi problémák megoldására, addig egy évvel később nyugaton már csak 61, keleten pedig mindössze 39% gondolkodott így.

A német politikának már évek óta súlyos dilemmája a külföldiek bevándorlásának kérdése. Ha az ország fenn akarja tartani gazdasági és szociális teljesítőképességét, nem mondhat le a bevándorlásról. A lakosság körében a befogadási készség problematikus, s ez is magyarázza, hogy nem alakultak ki politikai megoldások. A Németországban élő külföldiekkel kapcsolatos attitűdök a demokrácia egy olyan aspektusára világítanak rá, amely jelzi, hogy a német társadalomban bajok vannak. Általában igen erősek a fenntartások. Keleten ez még inkább megmutatkozik, bár ott – Berlint nem számítva – a külföldi lakosok aránya viszonylag alacsony, mintegy 3%-nyi. Nyugaton ez az arány 9%, és a gazdasági agglomerációkra koncentrálódik. (A legma-

2. ábra. *Meg tudjuk-e oldani demokráciánkkal a Németországban jelenleg meglévő problémákat? (válasz százalékban)*

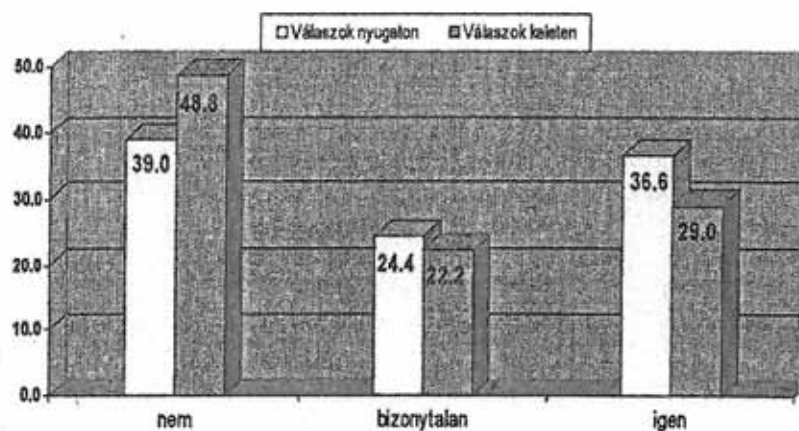
Forrás: Bundesverband deutscher Banken: Demo/Skopie – Umfrage. Meinungen. *Gesellschaftstrend*, 7. sz. Berlin, 2000. 23.

gasabb Frankfurtban, ahol kerekén 30%-ban élnek külföldiek.) Az egykori NDK-ban is kevés külföldi élt, s azok nem voltak szembetűnően jelen. Többnyire néhány évre érkezett munkavállalókról volt szó, akik munkásotthonokban laktak, és korlátozva voltak mozgásszabadságukban. (Lásd 3. ábra.)

A külföldiekkel szembeni elutasító magatartás indítékai összetettek. Igen gyakran olyan emberek szociális félelméről van szó, akik munkanélküliek vagy pedig veszélyeztetve látják munkahelyüket. Egy 1999. áprilisi felmérés szerint a keleti országrészben a megkérdezetteknek 57,8%-a, a nyugati területeken 44,6%-a egyértelműen félelmét jutatta kifejezésre (Brähler-Richter, 1999: 30.) A két országrész eltérő mutatói nem lehetnek meglepőek, ha figyelembe vesszük a gazdasági helyzet különbségeit.

A hazai és a nemzetközi közvéleményben egyaránt megkülönböztetett figyelemmel regisztrálják azokat az erőszakos bűncselekményeket, amelyeknek idegengyűlölet áll a háttérében. Fel-tűnő az a tendencia, hogy Németország keleti részén a külföldieknek látszó emberek sokkal inkább áldozatává válhatnak ilyen jellegű bűncselekményeknek (Beauftragter der Bundesregierung, 2000: 75.) Ezeket a bűntetteket a hatóságok politikailag motivált, szélsőjobboldali bűncselekményeknek minősítik.

3. ábra. Szívesen fogadja Ön azokat a külföldieket, akik országunkban szeretnének élni?

Forrás: Brähler, e.-Richter, H. -E.: Deutsche – zehn Jahre nach der der Wende. In: *Aus Politik und Zeitgeschichte*. 45. 1999. 30.

Bár lehet, hogy a szociális valóság valamelyest árnyaltabb, de abból indulhatunk ki, hogy az elkövetői kör túlnyomóan a szélsőjobboldali közegből kerül ki. Ezt a közeget olyan politikai világnézet határozza meg, amelynek központi eleme az idegenellenesség és a rasszizmus.

Úgy véljük, hogy egy társadalomban a mentalitás és a politikai kultúra változásai csak egy hosszú távú folyamat során játszódhatnak le. Az új életkörülményekhez való alkalmazkodás nem közvetlenül, hanem jelentékeny időeltelődással megy végbe. A nyugati társadalom által előírt szabályok, beállítottságok és viselkedési minták az emberektől kétségtelenül nagyfokú alkalmazkodási teljesítményeket követelnek meg. Ezek nagyon időigényesek. A Kelet társadalmi és gazdasági hiányai ezt a folyamatot megterhelik és még inkább meg fogják hosszabbítani. Feltehetően egy generáción át vagy még tovább tart, amíg a mentalitás szempontjából megszűnnek a Kelet és a Nyugat közötti lényegi különbségek.

A szerző a Siegeni Egyetem politológiai professzora, a prágai Károly Egyetem vendég professzora.

Fordította: G. Márkus György

IRODALOMJEGYZÉK

- Beauftragte der Bundesregierung für Ausländerfragen, 2000: *Bericht über die Lage der Ausländer in der Bundesrepublik Deutschland* (200 febrúár).
- Beyme, K. v., 1999: *Das politische System der Bundesrepublik Deutschland*. 9. kiadás. Opladen
- Brähler, E.-Richter, H.-E., 1999: Deutsche – zehn Jahre nach der Wende. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 45., 24-31.
- Bundesamt für Statistik, 1999: *Statistisches Jahrbuch* Wiesbaden.
- Bundesministerium der Finanzen, 1999: *Finanzbericht 2000*. Bonn
- Bundesverband deutscher Banken, 2000: *Demo/Skopie – Umfragen. Meinungen. Gesellschaftstrends – 7*. Berlin.
- Dahl, R. A., 1982: *Dilemmas of Pluralist Democracy*. New Haven, London
- Deutscher Bundestag, 1999: *Jahresbericht 1999 der Bundesregierung zum Stand der Deutschen Einheit (14/1825)*. (Nyomtatvány) Berlin, Bann.
- Gabriel, O. W., 1987: Demokratiezufriedenheit auf demokratische Einstellungen in der Bundesrepublik Deutschland. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 22. 32-45.
- Geissler, R., 1995: Neue Strukturen der sozialen Ungleichheit im vereinigten Deutschland. in: R. Hettlage-K. Lenz (eds.): *Deutschland nach der Wende*, München, 119-141.
- Inglehart, R., 1977: *The Silent Revolution*. Princeton
- Niedermayer, O., 1997: Das gesamtdeutsche Parteiensystem. In: O. W. Gabriel – O. Niedermayer – R. Stöss (eds.): *Parteiendemokratie in Deutschland*. Bonn
- Sontheimer, K. (1990). *Deutschlands Politische Kultur*. München.
- Stöss, R. (2000). Rechtsextremismus im vereinten Deutschland. *Deutschland Archiv*, vol. 33, no. 2, 181-193.
- Walz, D. – Brunner, W., 1997: Das Sein bestimmt das Bewußtsein (Warum sich die Ostdeutschen als Bürger 2. Klasse fühlen). *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 51. 13-19.